

feladták nekik. Ezenkívül Sümegyet is megostromolták és erősen szorongatták, mivel azonban semmi eredményt sem értek el, veszteséggel elvonultak alóla és mostan Pápa és Sárvár közt, a Kemenesalján táboroznak. Úgy mondják, 8000-en vannak. Ma érkezett a híre, hogy Esztergomot ostromolják és hogy a basa úr Pozsony ellen vonult. Kérem Méltóságodat, alkalomadtán említse meg főherceg urunk Ofensége, hogy a basa urat intse meg, ezentúl ne hagyja katonáit szabadon garázdálkodni, mint eddig történt, mert éppen ez volt az oka, hogy egytől-egy elpártoltak a császár Ofenségétől; adja Isten, hogy [a basa?] a jövőben jobban rendezze dolgai, mint eddig.

A Pálffy nemzetségről csak annyit tudok, hogy származásuk egy bizonyos Tamás esztergomi bíbornokra megy vissza, akinek nővére szülte Pálffy Pétert; a nemzetség régebbi eredetéről többet azonban nem tudunk. Valamennyiőjüknek az említett bíboros szerezte meg a nemességet. Ez 1500-ban a Jubileum idején Rómába vonult, és VI. Sándor pápa, Ulászló király és a velenceiek ajánlására, bíborosválasztattatta. Azt azonban, hogy [a Pálffy] anyai ágon honnan erednek, egészen ismerem; ugyanis Dersffy Miklós úr feleségétől származnak, aki Batthyány Ferenc úr nővére volt, s akinek az édesanyja Orbán egri püspöknek, Mátyás király kincstartójának a testvére volt. Nekem viszont úgy rokonaim, hogy anyám anyja Batthyány Miklósnak, Batthyány Ferenc testvérének a lánya volt. Ami [a Pálffy] apai ágon való őseit illeti, úgy vélem, ezt az Erdődy uraktól kellene megkérdezni, akik a Pálffy uraknak atyjafiai, és mindannyiukat Tamás bíboros emelte fel. Azt gondolom, hogy az Erdődy uraknak hivatalos iratuk is van erről, amiből megtudható, amit keresünk. A megboldogult Pálffy Miklóst viszont most is uralkodó császárunk az általam kiadmányozott irattal talán 1580-ban, Prágában, tettem meg báróvá, aztán Pálffy úr [az adománylevelbe] beíratta néhai fivérének a nevét is. Ugyanakkor kínálták fel Pálffy úrnak Pozsony megye főispánságát is. Ezekről a dolgokról többet nem tudok, azonban ha egyszer alkalmam lesz Méltóságoddal beszélni, akkor — ha úgy tetszik — ezeket a dolgokat egy genealógiai fa alakjában felrajzolva elgázíthatjuk.

Ami történetiről munkámban szolgálatomra lehetne, azt nem tudom megszerezni sem Faustus úrtól, sem Pálffyén asszonytól (aki Ascanius Centurius történetét, amely egy a mostani megelőző háborút ír le olaszul, magánál tartja; jól tudom, mivel Ungnadt Dávid úr velem küldte meg a könyvet a megboldogult Pálffy úrnak). Pedig ez most igazán segítségemre lehetne, mert éppen azoknak az időknek az eseményeig készültem el az írással. Kívánatos volna, hogy ahogy Méltóságod ösztönzött erre a munkára, most ugyanígy ebben is támogasson. Ezzel a mindenható Istennek ajánlom magunkat. Kelt Vnicán, 1605. szeptember 8-án.

Aizkelety András

MAGYAR DIÁKOK COMENIUSNÁL 1667-BEN

Comenius jelentős magyarországi működése ellenére nagyon kevés Comenius-kéziratot őriznek a magyar könyvtárak és levéltárak.¹ Ezek között is az ún. „Memoriale” szövege mind- eddig nem jelent meg nyomtatásban, csak Bakos bibliográfiájának első kötete közöl egy fényképmásolatot a kéziratról.² A szakirodalomnak rávonatkozó megjegyzései is elég szűkszavúak és egymással nem is mindenben megegyezők. A kéziratot először 1910-ben említi az Archiv pro badáni o životě a spisech J. A. Komenského Ludwig Rosenthal müncheni antikvárcég katalógusa nyomán.³ A kézirat ezután Leo Ziepmanssohn berlini antikvárius birtokába jutott, tőle vásárolta meg az Országos Széchényi Könyvtár 1913-ban. A kis oktávalakra összehajtott kéziratlapról ugyanebben az évben a könyvtár állapotról szóló jelentés emlékezik meg mint „Comenius sajátkezű búcsúzóleveléről”, melyet „magyar tanítványaihoz” intézett.⁴ A következő évi jelentés — tévesen — „Irodalmi Levelestár” egyik becses darabjaként említi.⁵ Ezután Rác Lajos monográfiájának egyik lapalji jegyzete utal a kézira: „Hogy a pataki diákok iránti figyelmét és jóindulatát továbbra is megőrizte, mutatja az a kis emlékfűzet (!), melyet 1667. szept. 8-án állított össze Amsterdamban három hazájába visszatérő pataki diák számára, mely atyai tanácsokból és utasításokból áll.”⁶

A „Memoriale” Szathmárnémethi Mihály, Sárpataki Mihály és Tatai Sámuel számára készült. Hármuk közül Szathmárnémethi Mihály (1638–1689) a legjelentősebb személyiség. Debrecenben, majd 1658. jún. 19-től Sárospatakon tanult. Comenius tehát — 1650 és 1654 között lévén Sárospatakon — már nem taníthatta. Szathmárnémethi 1664-ben indult el külföldi tanulmányújtára, a franekeri, groningeri, utrecht, majd a leideni egyetemre iratkozott be. 1667-ben tért vissza Magyarországra, mint kolozsvári esperes fejezte be életét. Nagyszabású irodalmi munkásságot fejtett ki, Szinnyi 18 nyomtatásban megjelent művéről tud. — Sárpataki N. Mihály (1638–1694) is valószínűleg ugyanabban az évben fejezhette be tanulmányait Sárospatakon, mint Szathmárnémethi, minthogy egy évben is születtek. Feltehetőleg külföldre is együtt indultak el, 1665-ben mindenesetre őt is a leideni egyetem hallgatói között találjuk. Kolozsvárot, társa halála után, ő lett az esperes. *Noé bárkaja* c. teológiai hitvitázó munkája nagy elterjedtségnek örvendett. — Tatai Sámuel életéről külföldi útján kívül semmiféle adat sem áll rendelkezésünkre. — Ők hárman látogatták meg Comeniust Amsterdamban, ki a következő megbízásokkal látta el őket:

¹ BAKOS JÓZSEF: A magyar Komensky-irodalom. Bp. 1952. 62. l. 769. tétel.

² BAKOS: i. m. 56. l. után. Leőhely: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, „Analecta literaria”.

³ Archiv . . . Red. J. KVACALA. Tom. I. Brno 1910. 41.

⁴ Magyar Könyvszemle 1913. 254.

⁵ Magyar Könyvszemle 1914. 205.

⁶ RÁC LAJOS Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 241. l. sz. jegyzet.

Memoriale datum Domino Michaeli Sz. Nemethi et Domino Samueli Tataj et Domino Michaeli S. Pataki, Amsterodamo in Patriam redeuntibus 8. Sept. 1667.

1. Deum protectorem suorum ob oculos habentes ubique invocabunt, custodiae Angelicae confisi.

2. Amicos et notos ad quoscunque dalatit fuerint salutabunt, deque statu nostro hic informabunt, et nos piis eorum precibus commendabunt.

3. Nominatim Solnae Reverendum Dominum Pastorem Ladovizum:⁷ tradito in manu ejus fasce inscripto. Unde ille sibi exemplar unum Lucis e Tenebris (cum dedicatoriis ad orbis capita)⁸ desumet: reliqua vero omnia inclusa Buchoviam ad Dominum Samuelem Junium⁹ mittat ad distribuendum quo ille jam noverit.

4. Eperjesini vero Reverendo Domino Curjani¹⁰ tradent exemplaria (eorundem scriptorum) bina, in usum Generosi Domini Keczeri,¹¹ cum honorificentissima ex me salute, et omnis prosperitatis voto.

5. Sicut et Reverendo Sartorio,¹² cum exemplari uno et altero Angeli Pacis,¹³ et voluminis Prophetici¹⁴ seorsiva dedicatione.

6. Similiter de iisdem tractaculis impertientur Reverendis et clarissimis viris Domino Doctori Tophaeo, Tsegledi, Körmendi et Eszeki etc.¹⁵

7. Excusabunt autem Epistolarum a manu mea defectum ob senilem languorem meum, et occupationes mihi omne tempus (quantum ejus superesse pot[est]) eripientes (quae cujusmodi sint, ex Angelis Pacis paragrapho 47.48. videri potest) de quibus absolvendis cum mihi non desint salutatores adhortatores, viri magni etiam auxilii Divini exoratores non desint, viri pii et sancti, humiliter requiror.

8. In fidem autem haec a manu mea et mente venire, meum hoc parvum chirographum exhibebunt: suam in his promissam fidem simul exsolventes.

9. Et quia itineris comites Hamburgi se nacturos sperant Dominum Kabai¹⁶ et Dominum Liszkaj¹⁷ iisdem cum salute a me eadem exemplaria dono offerent et omnia haec communicabunt.

10. Tandem omnes illos ut pauperum confratrum meorum memores sint, proque illis intercessores oro, eosque Domino commendo. Datum ut supra

J. A. Comenius
manu senili

Michael Szath. Némethi
Samuel Tatai
Michael N. Sárpataky¹⁸

⁷ Valószínűleg Ladiver (Ladiverus) Illés ev. tanár (1633–1686). Comenius magyarországi tartózkodása idején valóban Zsolnán tanított 1667-ben azonban már Eperjesen. Comenius és Ladiver kapcsolatáról. I. BÀN IMRE: Comenius és a magyar szellemi élet. Pedagógiai Szemle 1958. 10. sz. 932.

⁸ A mű teljes címe: Lux e tenebris novis radiis aucta. Hoc est, solemnissimae divinae revelationis in usum seculi nostri factae . . . Per . . . visiones . . . diutinaeque alloquia, facta I. C. Kottero, II. C. Poniatoviae, III. N. Drabicio. Amsterdam 1665–67. Comenius előszavával. — A munkának 1657-ben egy előző kiadása is megjelent Lux in tenebris. Hoc est prophetiae donum . . . címmel. Ezután két évvel, 1659-ben Comenius Historia revelationum Christophori Cotteri, Christianae Poniatoviae, Nicolai Drabicii . . . címmel az előző mű magyarázata adta ki, melyet „Viris in orbe Christiano illuminatis” ajánlással kezd. Valószínűleg a Lux e tenebrishez is egy hasonló ajánlás járulhatott, erre utal a „cum dedicatoriis ad orbis capita” szöveg.

⁹ Junius Sámuel, Comenius ev. lelkészbarátja, levelezésében többször említi. Vö. Jana Amosa Komenského korrespondence. Kiadta: A. PATERA. Praha 1892. 257 l. — Korrespondence Jana Amosa Komenského. Kiadta: J. KYAČALA. Praha 1902. 198.

¹⁰ Curjani György, eperjesi tanuló volt, Weber János tiszteletére 1644-ben latin elégiát írt.

¹¹ Keczer Ambrus, (†1671), a fiatal Thököly Imre pártfogója, Bethlen Miklós nagy tisztelettel emlékezik meg róla. Naplója értékes forrás, a Magyar Történelmi Emlékek sorozatban jelent meg, Bp. 1894.

¹² Sartorius János, 1649 és 1673 között Eperjesen volt lelkész. Részve volt az eperjesi iskolának kollégiummá való fejlesztésében. Az üldözések alatt Németországba menekült, halálának körülményei ismeretlenek.

¹³ Angelus Pacis ad legatos pacis Anglos et Belgas Bredam missus . . . Amsterdam 1667.

¹⁴ A Lux e tenebris kötetét érti ezalatt. A Historia revelationum Christophori Cotteri . . . c. művének ajánlásában is „volumina prophetica”-nak nevezi a kinyilatkoztatások szövegkiadását. Vö. 8. sz. lábjegyzettel.

¹⁵ Tofeus (Tophaeus) Mihály (1624–1684) sárospataki tanár, majd erdélyi püspök volt. Tofeus és Comenius kapcsolatáról I. BÀN IMRE: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 105–107. és i. m. — Tsegledi minden bizonyossággal Czegledi István (1620–1671). Sátoraljaújhelyen volt lektor, majd Kassán lelkész. Sok üldöztetésben volt része, a Zrínyi–Nádasdy összeesküvésben is perbe fogták. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. — Körmendi S. Péter (1635–1691), későbbi ref. püspök, Comenius sárospataki tartózkodása alatt már a kollégiumban tanult. 1662. szept. 9-én ő is meglátogatta Comeniust Amszterdamban. Vö. BAKOS: i. m. 62. — Eszeki T. István ref. esperes (1641–1707), ugyancsak sárospataki diák volt. Szathmárnémethi Mihályhoz 1666-ban üdvözlő verset írt.

¹⁶ Kabai Bodor Gellért (1640–1681). Tanulmányait Nagybányán, majd Debrecenben végezte. 1665–1667-ben külföldi egyetemeket látogatott. Hazatérve Kassán, azután Debrecenben volt ref. lelkész.

¹⁷ Liszkai Pap András (1641–1690?) Sárospatakon tanult, hol 1659-ben lépett a felső tanulók közé. 1665-ben indult el külföldre. Későbbi, hányatott életéről csak szórványos adataink vannak.

¹⁸ A „Memoriale” szövege magyarul: Emlékeztető, mely adatott Sz. Németi Mihály, Tatai Sámuel és S. Pataki Mihály uraknak, akik hazájukba készülnék visszatérni. Amszterdamban, 1667. szept. 8. I. Pártfogójukat, Istent, tartsák mindig szemük előtt és — az angyalok segítségével bizva — mindenütt könyörögje-

A három diáknak Comeniusnál tett látogatása nem véletlen műve volt. Érdekes adatokat szolgáltat erre nézve Mezőlaki Jánosnak eddig figyelmen kívül hagyott emlékkönyve, mely ugyancsak egy autográf Comenius-bejegyzést is tartalmaz. Mezőlaki Jánosról csak annyit tudunk, hogy 1665-ig komáromi rektorságot viselt és innen külföldi (frankei, groningeri és utrechti) egyetemekre ment. 1666-ban és 1670-ben Franekerben és Utrechtben jelent meg egy-egy latin nyelvű teológiai munkája. Emlékkönyve 1796-ban már James Bindley tulajdonosa volt Londonban, egy angol antikvárus-cégtől szerezte meg Apponyi Sándor, és az ő hagyatékával került az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁹ Az albumból kiderül, hogy Mezőlaki 1667-ben Cambridge-ben, majd Oxfordban tanult. Az utolsó oxfordi bejegyzés márc. 18-án készült (fol. 53), április 17-én már a kontinensen, Groningenben találjuk Mezőlakit (fol. 38). Május 6-án Franekerben a Comenius „Memoriale”-jában is említett Kabai Bodor Gellérttel találkozott (fol. 138), majd ugyancsak Franeker, május 9-i keltezéssel Szathmárnémethi Mihály bejegyzését találjuk a 104. levélen „in hac exotica peregrinatione socio gratissimo” ajánlással. Még e hónapban, 26-án látogatott el Mezőlaki Amszterdamba, felkereste Comeniust, aki a következő sorokkal örököltette meg magát az albumba (fol. 71):

Luc. 18. 8. Cum venerit filius hominis, num putas
fidem inveniet in terra?
Cum quo Philonis illud coincidit: Deus horam liberationis
plerumque differt in horam desperationis.
Hora ergo Dei fit hora nostra!
Ita votum suum, et publicum priorum exprimit senili manu sua, J. A. Comenius.
26. Máj 1667.²⁰

Mezőlaki Amszterdamból Utrechtbe ment, hol augusztus 20-án Tatai P. Sámuellel találkozott (fol. 106). Öt nappal később már Leidenben volt, és a harmadik teológusnak, Sárpataki Mihálynak emléksoraif Leiden, augusztus 28-i kelettel találjuk az albumban. Mezőlaki tehát május 26-án Amszterdamban tett látogatásakor bizonyára megbízást kapott Comeniustól, hogy keressen hazatérő magyar teológusokat, akikre küldeményét és üzeneteit rábízhatja. Mezőlaki augusztus 28-án találkozott Sárpatakival, aki másik két társával szeptember 8-án (a „Memoriale” kelte) ment el Comeniushoz, hogy kérésének eleget tegyen. Valószínűleg ezután nyomban hazaindultak. Mezőlakit szeptember 16-án még Rotterdamban találjuk (fol. 83), október 7-én pedig már Londonban (fol. 101), majd december 12-én újból Oxfordban (fol. 78). Az 1668–69-es években cambridge-i és londoni bejegyzéseket őrzött meg az album. Mezőlaki valószínűleg sohasem tért vissza hazájába, Angliában halhatott meg, így magyarázható, hogy emlékkönyve — melytől életében aligha vált meg — Angliában maradt.²¹

Mindez nem szaporítja a Comenius-filológiát jelentős, nagy horderejű adalékokkal. A „Memoriale” szövegének közlése mindenesetre jobban megvilágítja az agg Comenius magyarországi kapcsolatait. Az „Emlékeztetőnek” és Mezőlaki albumának egymást kiegészítő adatai pedig érdekes képet adnak a külföldön járó magyar egyetemi hallgatók együttműködéséről és Comenius-tiszteletéről.

nek hozzá. — 2. Minden barátunkat és ismerősünket, akiehez csak eljutnak, üdvözlőlék, itteni helyzetünkről értesítsék őket, és kegyes imáikba ajánljanak bennünket. — 3. Nevezetesen Zsolnán Ladovirus tiszteendő lelkész úrnak adják át saját kezébe a megcímezett csomagot. Ő tartson meg magának egy példányt a Lux e Tenebrisből (a világ fejeihez írt külön ajánlásokkal), a többit pedig, ismét becsomagolva, küldje Puchovba Jünius Sámuel úrnak, hogy ossza szét, ő már tudni fogja, kiknek. — 4. Eperjesen pedig Curjani tiszteendő úrnak adjanak át ugyanazon írásközből I — I példányt Keczer nagyságos úr használatára, tiszteletteljes üdvözléteimmel és jókívánságaimmal együtt. — 5. Ugyancsak Sartorius tiszteendő úrnak is adjanak át egy-egy példányt az Angelus Pacisból és a profétai kötetekből a külön ajánlással. — 6. Hasonlóképpen ugyanezekből a munkákból juttassanak doktor Tophaeus, Tsegledi, Körmenyi és Eszéki stb. kedves tiszteendő úrnak. — 7. Mentsenek ki engem, hogy nem írok levelet az öregkor nehézségei és minden időt (amennyiben időm még marad) elrabló foglalatosságaim miatt, (hogy melyek ezek, kiténik az Angelus Pacis 47. 48. fejezetéből), mely munka elvégzésére nem hiányoznak buzdító és üdvözlő pártfogóim, de alázattal kérem, hogy ne hiányozzanak olyan nagy, jámbor, szent férfiak sem, akik az Isten segítségét kérik számomra. — 8. Mutassák fel ezt a kis írást, hogy mindez tőlem származik és elgondolásom szerint történik; ezzel egyben vállalt megbízatásuknak is eleget tesznek. — 9. És mivel úgy tervezik, hogy Hamburgban csatlakozik hozzájuk Kabai úr és Liszkai úr, úgy őket is üdvözlöm, nekik is adjanak ugyanezekből a könyvekből és közöljék velük mindezt. — 10. Végül mindannyiukat kérem, hogy ne feledkezzenek meg szegény hittelstvéreimről és járjanak közbe értük. Őket az Úr kegyelmébe ajánlva. Kelt mint fent, J. A. Comenius, öreg kezével.

¹⁹ A Kézirattárban, jelzete: Duod. Lat. 108.

²⁰ Magyarul: Mikor eljön az Emberfia, azt véled, hűségét talál a földön? Mely megfelel Philo ezen mondasának: Isten a szabadulás óráját többnyire elhalasztja a kétségbeesés órájáig. — Isten óraja tehát a mi óránk lesz! — Így fejezi ki saját és elődeinek közös óhaját öreg kezével J. A. Comenius. 1667. máj. 26.

A kézírás a „Memoriale” kézírásától némileg eltér. Az emlékkönyvbejegyzést feltétlenül autográfának kell vennünk a „Memoriale”-t esetleg diktálhatta is.

²¹ Az emlékkönyv angol adatairól I. TRÓCSÁNYI BERTA: Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században. Debrecen 1944. 22.